

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

УДК 159.922-7

О. М. Шевченко

Актуальність дослідження ґрунтується на зростанні важливості проблеми компетентності особистості для сучасного суспільства, що обумовлює об'єктивну необхідність формування особистісної компетентності у старшокласників, які стоять на порозі професійного й особистісного самовизначення.

Особистісна компетентність є однією з важливих для досягнення нової якості освітнього результату і потребує дослідження її змісту, структури, критеріїв, індикаторів, рівнів розвитку та вивчення психологічних особливостей формування.

Значну увагу компетентнісному підходу в сучасній освіті приділяють як науковці (В. Байденко, Н. Бібик, В. Болотова, І. Зімняя, О. Локшина, А. Маркова, Л. Мітіна, О. Овчарук, Л. Парашенко, О. Пометун, О. Савченко, А. Хуторський, Ю. Татур, С. Шишов), так і міжнародні організації (Міжнародна комісія Ради Європи, Експерти країн Європейського Союзу, ЮНЕСКО).

Проблеми особистісної компетентності торкаються у своїх працях В. Байденко, Н. Бігун, О. Гулай, Д. Леонт'єв, О. Карабанова, А. Маркова, Н. Морозова, О. Пермяков, І. Фадєєва та ін. Дослідники здебільшого розглядають цю компетентність як один із видів професійної компетентності або як одну з її складових (В. Абашина, Н. Бабенко, О. Гулай, І. Дровнікова, Н. Кузьміна, Г. Ланець, Дж. Равен). На думку О. Пермякова, особистісно-професійна компетентність має вигляд сфери, ядром якої є особистісна компетентність, а зовнішньою оболонкою – професійна [3]. Н. Льоушкіна доводить необхідність вивчення і розвитку аутокомпетентності на більш ранньому етапі розвитку особистості – у підлітковому віці [2].

Ми розуміємо особистісну компетентність як інтегральну характеристику, здатність особистості виявляти, осмислювати, проявляти, оцінювати, розвивати, доволно регулювати власні здібності, ресурси, обдарування та соціальні позиції, розробляти, розвивати і втілювати у дійсність свої життєві плани, що базуються на усвідомленні соціальних потреб та особистісних цінностей. Теоретична модель особистісної компетентності, на нашу думку, містить такі компоненти: мотиваційно-ціннісний; когнітивний; емоційно-вольовий. З метою врахування динаміки процесу формування досліджуваної нами компетентності пропонуємо модель, яка передбачає чотири рівні розвитку особистісної компетентності, кожний з яких характеризується якісною своєрідністю, наступністю, цілісністю: початковий, посередній, достатній, творчий.

Основна мета статті – розглянути концептуальні засади і методичні особливості побудови соціально-психологічного тренінгу, спрямованого на розвиток особистісної компетентності старшокласників та проаналізувати результати повторного вимірювання рівня розвитку компонентів досліджуваної компетентності після проведення тренінгу.

За основу формування особистісної компетентності ми обрали акмеологічну модель розвитку аутопсихологічної компетентності, запропоновану А. Деркачем [1, с. 112], в якій закладені стадії продуктивного її розвитку: проблемно-орієнтувальний аналіз; проектування еталонного стану; планування змін; реалізація змін. Упровадження цієї моделі передбачає здійснення таких функцій: виявлення сильних і слабких сторін індивідуально-типологічних особливостей, потенціалу та ресурсів саморозвитку (у нашому дослідженні здійснюється на етапі початкової діагностики); пошук і оцінка можливостей саморозвитку (актуалізація прагнення до саморозвитку); проектування індивідуальних траєкторій саморозвитку, створення інноваційного зовнішнього та внутрішнього середовища (підкріплюється розробкою програми тренінгу з урахуванням наявних індивідуально-типологічних особливостей, потенціалу, загального рівня розвитку особистісної

компетентності старшокласників цієї групи); стратегічне планування саморозвитку; операціональне планування саморозвитку; побудова організаційної структури реалізації саморозвитку; здійснення саморозвитку; контроль і коректування процесу саморозвитку (здійснюється на етапі проведення тренінгу).

На етапі розробки структури та змісту програми тренінгу, спрямованого на розвиток особистісної компетентності старшокласників, ми звернулися до досвіду Н. Льюшкіної, яка апробувала модель розвитку аутопсихологічної компетентності підлітків [2] на основі ідей гуманістичної психології, розглядаючи самореалізацію (самоактуалізацію) як поетапний, послідовний, циклічний процес (К. Роджерс, А. Маслоу, В. Франкл). На основі термінології О. Хухлаєвої [4] етап усвідомлення себе названо аксіологічним компонентом (містить усвідомлення людиною цінності, унікальності себе й оточуючих, єдність зі всією повнотою світу; прийняття себе самого та інших людей незалежно від культурних, вікових, гендерних особливостей, переконання про цінність людського життя, як свого, так і чужого; задоволення своєю діяльністю, інтелектуальною активністю, рівнем самооцінки, суб'єктивного контролю), етап усвідомлення досвіду – інструментально-технологічним компонентом (передбачає опанування людиною рефлексії як засобу самопізнання, здатності концентруватися на самому собі, своєму внутрішньому світі та в своїй ролі у взаємодії з іншими; уміння людини розуміти й описувати свої емоційні стани і стани інших людей; усвідомлення причин та наслідків як своєї поведінки, так і поведінки оточуючих), а етап усвідомлення росту – потребнісно-мотиваційним компонентом досягнення успіху (характеризується наявністю в людини потреби в саморозвитку, самозміні, здатністю прийняти відповідальність за своє життя).

Для того, щоб створити ефективну щодо поставлених цілей програму розвитку особистісної компетентності, було проведено регресійний аналіз, що надав можливість визначити саме ті змінні, які мають найбільше навантаження-вплив на компоненти особистісної компетентності. Результати аналізу свідчать,

що на рівень розвитку особистісної компетентності найбільший вплив мають такі параметри (при $r = 0,792$): адаптація (0,150), моральність (0,137), інтелект (0,149), емоційна стабільність – нестабільність (0,180), низька – висока нормативність поведінки (0,180), практичність – мрійливість (0,105), низький – високий самоконтроль (0,177), екстраверсія – інтроверсія (0,199), цілі СЖО (0,165), результат СЖО (-0,161), ОЖ (0,186), складність (0,282), стимуляція (рівень переконань) (-0,124), досягнення (рівень переконань) (0,196), замкнутість – товариськість (-0,101), усього висловлювань Кун (0,105).

За результатами регресійного аналізу найбільше навантаження – вплив на рівень розвитку:

– мотиваційно-ціннісного компоненту мають такі параметри (при $r = 0,647$): цілі СЖО (0,397), досягнення (рівень переконань) (0,375) і досягнення (рівень індивідуальної поведінки) (0,142), усього висловлювань Кун (0,281), рефлексивне Я (-0,246), універсалізм 2 (рівень індивідуальної поведінки) (0,244), стимуляція (рівень переконань) (-0,212);

– когнітивного компоненту мають такі параметри (при $r = 0,709$): складність Тунік (0,434), інтелект (0,339), адекватна – неадекватна самооцінка (0,148), середній рівень самооцінки (0,151), усього висловлювань Кун (0,326), самостійність (рівень переконань) (0,127);

– емоційно-вольового компоненту мають такі параметри (при $r = 0,730$): адаптація (0,555), низька – висока нормативність поведінки (0,287), ескапізм (0,205), низький – високий самоконтроль (0,197), ОЖ СЖО (0,155), гедонізм (рівень переконань) (-0,141), самостійність (рівень переконань) (0,125).

Розробляючи програму, ми враховували одержані результати з метою продуктивного впливу на розвиток компонентів особистісної компетентності.

В експериментальному дослідженні взяли участь 306 учнів дев'ятих, десятих та одинадцятих класів середньоосвітніх шкіл № 9, 11, 19, 20 Тернополя, Струсівської середньоосвітньої школи-інтернату, Українського гуманітарного ліцею Київського національного університету імені Тараса

Шевченка. У формувальному експерименті взяло участь 38 учнів (18 – експериментальна група і 20 – контрольна).

Програма тренінгу “Розвиток особистісної компетентності старшокласників” містить 20 занять по 45 хвилин кожне. Заняття проводились упродовж одного навчального семестру один раз на тиждень.

Основними методами тренінгової роботи, які ми використовували, були: інтерактивні: інформаційне повідомлення, рольова гра, модельована ситуація, мозковий штурм, дискусія, керована дискусія, робота з текстом, робота в парах, малих групах, вправи на активізацію, рефлексивні коментарі; арттерапевтичні: індивідуальне, групове малювання, робота з казками, метафоричним та символічним матеріалом, імпровізування, психогімнастичні вправи, візуалізація.

Для досягнення мети тренінгу – підвищення рівня розвитку особистісної компетентності й актуалізації потенціалу всіх компетенцій, що її наповнюють – було визначено такі завдання тренінгу:

1. Розвивати усвідомлене, емоційно-позитивне ставлення до особистісної компетентності.
2. Розвивати навички самопізнання, самоаналізу, рефлексії та почуття власної самоцінності.
3. Сприяти формуванню морально-духовних цінностей і здатності до цілепокладання.
4. Сприяти формуванню прийомів та методів самоконтролю, самоорганізації, саморегулювання, саморозвитку, самовираження.

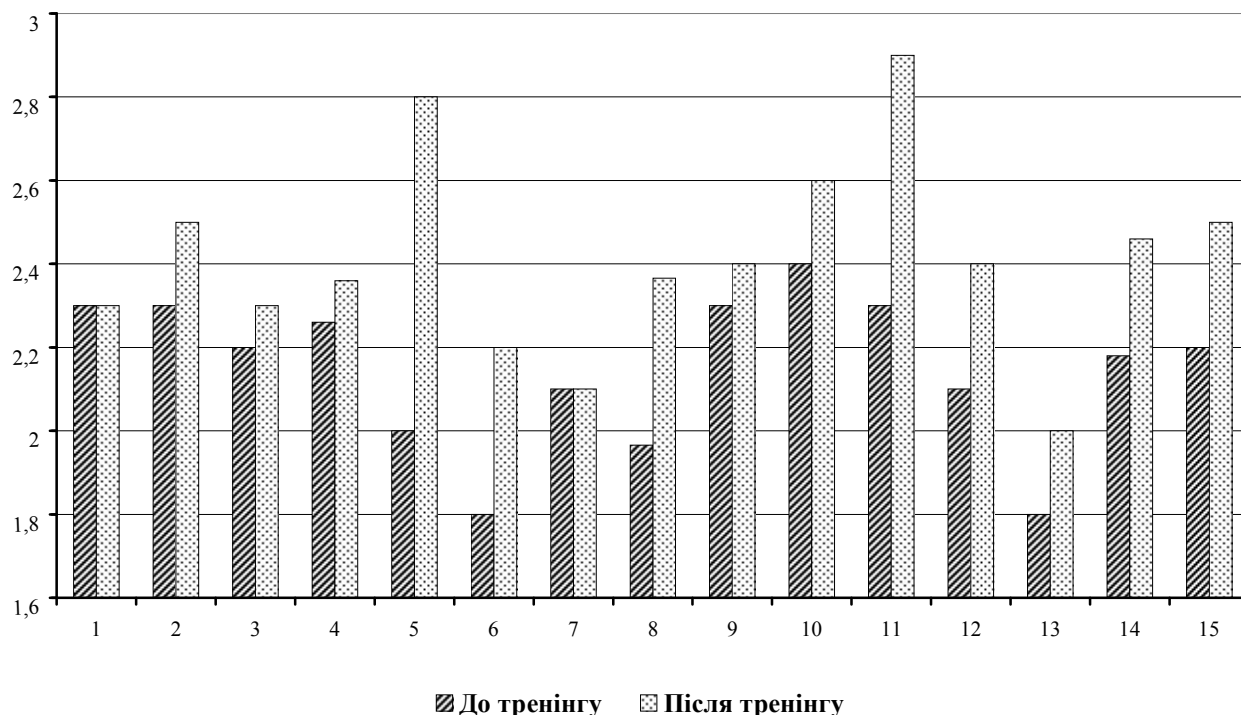
Окремими структурними одиницями тренінгу “Розвиток особистісної компетентності” є модулі, розроблені за певною тематикою, котрі мають своє завдання і містять відмінний від попередніх модулів матеріал. Програма передбачає логіку подачі матеріалу на кількох рівнях: усього курсу, кожного тематичного блоку та кожного конкретного заняття. У структурі курсу виокремлено такі тематичні модулі:

I. Мій внутрішній світ. Самоусвідомлення та самооцінка.

II. Я – господар свого життя.

III. Мої життєві цілі та програми.

Для виявлення й оцінки ефективності тренінгу нами було проведено повторне вимірювання рівня розвитку компонентів особистісної компетентності, за результатами якого ми можемо стверджувати, що участь у розробленій нами програмі сприяла позитивній зміні більшості показників рівня розвитку компетенцій досліджуваної компетентності (рис. 1).

1. Система цінностей; 2. Система цілей; 3. Мотивація успіху; 4. Мотиваційно-ціннісний компонент;
 5. Самооцінка; 6. Аналіз проблем, прийняття рішень; 7. Творча активність; 8. Когнітивний компонент;
 9. Прийняття себе, задоволеність; 10. Навички саморозвитку; 11. Самостійність, самодостатність;
 12. Особистісна і соціальна відповідальність; 13. Емоційна стабільність;
 14. Емоційно-вольовий компонент; 15. Особистісна компетентність.

Рис. 1. Показники рівня розвитку особистісної компетентності до та після тренінгу

Якщо порівняти рівень розвитку компонентів особистісної компетентності старшокласників до і після тренінгу, отримаємо результати, подані в табл. 1. Результати порівняння рівня розвитку компонентів особистісної компетентності старшокласників контрольної групи первинного та повторного зрізів подано в табл. 2.

Порівняння рівня розвитку особистісної компетентності старшокласників до і після тренінгу

Рівні особистісної компетентності	Мотиваційно-ціннісний компонент				Когнітивний компонент				Емоційно-вольовий компонент				Особистісна компетентність			
	До тренінгу		Після тренінгу		До тренінгу		Після тренінгу		До тренінгу		Після тренінгу		До тренінгу		Після тренінгу	
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
Творчий	1	5,6	3	16,7	0	0	0	0	2	11,1	5	27,8	0	0	5	27,8
Достатній	11	61,1	12	66,7	8	44,4	14	77,8	11	61,1	12	66,7	10	55,6	12	66,7
Посередній	6	33,3	3	16,7	9	50	4	22,2	5	27,8	1	5,6	8	44,4	1	5,6
Початковий	0	0	0	0	1	5,6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Таблиця 2

Порівняння рівня розвитку особистісної компетентності старшокласників контрольної групи первинного та повторного зрізів

Рівні особистісної компетентності	Мотиваційно-ціннісний компонент				Когнітивний компонент				Емоційно-вольовий компонент				Особистісна компетентність			
	До тренінгу		Після тренінгу		До тренінгу		Після тренінгу		До тренінгу		Після тренінгу		До тренінгу		Після тренінгу	
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
Творчий	0	0	0	0	0	0	0	0	1	5	1	5	0	0	0	0
Достатній	10	50	12	60	3	15	8	40	8	40	8	40	9	45	11	55
Посередній	10	50	8	40	16	80	11	55	10	50	11	55	11	55	9	45
Початковий	0	0	0	0	1	5	1	5	1	5	0	0	0	0	0	0

Достовірність позитивних змін, які відбулися в розвитку особистісної компетентності у старшокласників експериментальної групи, підтверджується опрацюванням одержаних даних за допомогою методів математичної статистики, а саме – за критерієм Пірсона. Зокрема, з достовірністю статистичної відмінності (при $p \leq 0,05-0,001$) підвищився рівень розвитку компетенцій “самоусвідомлення і самооцінка” (від 2 до 2,8) та “самостійність і самодостатність” (від 2,3 до 2,90), рівень розвитку когнітивного компоненту

(від 1,9 до 2,4), рівень розвитку емоційно-вольового компоненту (від 2,18 до 2,46) та загальний рівень особистісної компетентності (від 6,41 до 7,19).

Якщо розглядати окремі характеристики й особистісні риси старшокласників, то завдяки тренінгу в учасників статистично достовірно збільшились показники за фактором “підлеглість-домінантність” (6,30 ст.–7,80 ст.), що свідчить про зростання в них самостійності, незалежності, наполегливості та, як наслідок, автономії. Також відмічено збільшення показників рівня самооцінки за шкалами “розум, здібності”, “характер”, “авторитет у однолітків”. Отже, учні актуалізували і проаналізували свої знання й уявлення та вище оцінюють свої інтелектуальні можливості, здібності, особливості та риси характеру, уявлення про свій соціальний статус у середовищі однолітків.

Після тренінгу всі показники за методикою Леонтьєва СЖО (рис. 2) зросли, що свідчить про більш глибоке усвідомлення учасниками своїх життєвих цілей, намірів, сприймання власного життя як більш цікавого, емоційно насиченого і більше задоволення від власної самореалізації. Статистично важливим (при $p = 0,026$) є зростання показників в учасників тренінгу за фактором “Локус контролю Я” (від 21,4 до 24,3), який визначає уявлення про себе як про сильну особу, наділену достатньою свободою вибору, щоб побудувати життя відповідно до своїх цілей та уявлень про її зміст.

Якщо порівнювати структури цінностей старшокласників на рівні нормативних ідеалів до тренінгу та після тренінгу (табл. 3), можна зазначити, що ціннісні типи “Самостійність” та “Стимуляція” зайняли більш високий ранг, а “Безпека” і “Конформність” більш низький.

Якщо порівнювати структури цінностей учнів на рівні індивідуальних пріоритетів (виявляються в соціальній поведінці особистості) до і після тренінгу (табл. 4), можна зазначити, що ціннісний тип “Самостійність”, “Доброта”, “Універсалізм”, “Безпека” зайняли більш високий ранг, а “Стимуляція” та “Гедонізм” більш низький. Отже, ціннісний тип “Самостійність” як на рівні нормативних ідеалів, так і на рівні індивідуальної

поведінки після тренінгу займає найвищий ранг, що свідчить про зростання потреби в старшокласників у самоконтролі та самоуправлінні, автономності і незалежності завдяки самостійності у мисленні та виборі способів дій.

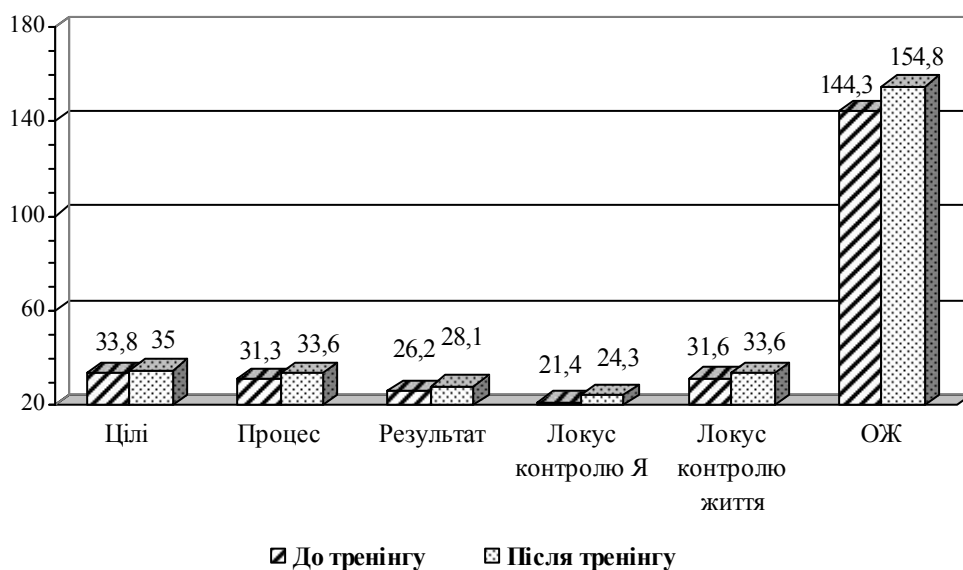

Рис 2. Показники рівня загальної осмисленості життя у старшокласників до і після тренінгу

Таблиця 3

Загальні показники значущості типів цінностей на рівні нормативних ідеалів у старшокласників до та після тренінгу

Ранг	До тренінгу	Бали	Бали	Після тренінгу	Рівень значущості
1	Безпека	5,12	5,32	Самостійність	Високий
2	Самостійність	5,02	5,03	Стимуляція	
3	Досягнення	4,95	4,96	Досягнення	
4	Доброта	4,90	4,94	Доброта	Середній
5	Конформність	4,765	4,88	Безпека	
6	Стимуляція	4,566	4,57	Конформність	
7	Універсалізм	4,471	4,511	Універсалізм	
8	Гедонізм	4,267	4,30	Традиція	Низький
9	Влада	4,033	4,175	Влада	
10	Традиція	3,94	3,996	Гедонізм	

**Загальні показники значущості типів цінностей на рівні
індивідуальних пріоритетів у старшокласників до і після тренінгу**

Ранг	До тренінгу	Бали	Бали	Після тренінгу	Рівень значущості
1	Гедонізм	3,20	2,80	Самостійність	Високий
2	Стимуляція	2,80	2,55	Доброта	
3	Доброта	2,725	2,54	Безпека	
4	Самостійність	2,724	2,396	Стимуляція	Середній
5	Досягнення	2,675	2,390	Досягнення	
6	Безпека	2,32	2,35	Універсалізм	
7	Універсалізм	2,30	1,927	Гедонізм	
8	Традиція	2,00	1,85	Конформність	Низький
9	Конформність	1,80	1,798	Влада	
10	Влада	1,733	1,60	Традиція	

Цінність “Безпека” (безпека для людей та для себе, гармонія, стабільність суспільства і взаємовідносин) після тренінгу на рівні нормативних ідеалів перемістилася з першого на п’ятий ранг, а на рівні індивідуальних пріоритетів – з шостого на третій, тобто на рівні переконань у старшокласників значущість цієї цінності зменшується, поступається цінностям відкритої поведінки (самостійність, стимуляція, досягнення), а на рівні індивідуальної поведінки її значущість переходить з середнього на високий рівень, випереджаючи ті ж цінності відкритої поведінки, що можна пояснити зростанням особистісної та соціальної відповідальності.

Отже, з викладеного вище можна зробити такі висновки:

1. За основу розвитку особистісної компетентності обрано акмеологічну модель, в якій закладені стадії продуктивного її розвитку: проблемно-орієнтований аналіз; проектування еталонного стану; планування змін; реалізація змін. Модель створення тренінгової програми містить аксіологічний, інструментальний і потребнісно-мотиваційний компоненти. З метою створення продуктивної програми розвитку особистісної компетентності було проведено

регресійний аналіз, що надав можливість визначити змінні, які мають найбільше навантаження-вплив на компоненти особистісної компетентності.

2. Експериментальне доведення ефективності розроблених заходів та статистично вірогідне підвищення рівня розвитку особистісної компетентності у старшокласників експериментальної групи вказує на можливість і необхідність упровадження цієї програми з розвитку особистісної компетентності у роботу шкільної психологічної служби у формі факультативних або тренінгових занять. Цілеспрямоване та систематичне проведення такої системи роботи у загальноосвітньому закладі можна розглядати як умову ефективного формування особистісної компетентності у ранньому юнацькому віці.

Перспективи подальших наукових розвідок автор вважає у розробці системи контролю за процесом розвитку особистісної компетентності в старшокласників.

Список використаної літератури

1. Деркач, А. А. Развитие аутопсихологической компетентности государственных служащих / Деркач А. А., Степнова Л. А. – М. : Изд-во РАГС, 2003. – 297 с.

2. Леушкина, Н. А. Организация процесса развития аутопсихологической компетентности подростков в системе воспитывающей деятельности классного руководителя / Леушкина Н. А. // *Фундаментальные исследования* : журнал / гл. ред. : М. Ю. Ледванов, А. Н. Курзанов [и др.]. – 2011. – № 8. – С. 289–292.

3. Пермяков, О. Е. Методологические подходы к моделированию личностно-профессиональной компетентности специалиста в контексте формирования государственных образовательных стандартов нового поколения / Пермяков О. Е. // *Известия Томского политехнического университета* : журнал / председ. ред. совета Чубик П. С. – 2007. – № 1. – С. 275–281.

4. Хухлаева, О. В. Как сохранить психологическое здоровье подростков (пособие для школы) / Хухлаева О. В. – М. : Сентябрь, 2003. – 176 с.

Рецензент: доктор психологічних наук, професор Власова О. І.